

ney yanlarından Hazar'a kadar uzanan birbirine paralel iki sur en eski tarihî kalıntılardır. Kale surlarının eni 2-4, yüksekliği 13-20 metredir. Kuzey surları, güney surunun biri 800 m., diğeri 400 m. uzunluğundaki iki kısmı, sekiz kapısı, otuz kule (burç), mazgallar bugün hâlâ ayaktadır. 115'te (733) yapılmış Derbend Cuma Camii de bugüne kadar ulaşmıştır; medrese ise 879'da (1474-75) yapılmıştır. Ortaçağ'larda inşa edilen han, hamam, su kemeri ve kilise kalıntıları da dikkat çeken diğer tarihî eserlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1866, s. 194-196, 207-209; Ya'kübî, *Târîh*, Nefcef 1358/1939, s. 146; İstahrî, *el-Mesâlik* (Abdülâl), s. 113; Makdisî, *Ahşenü'l-tekâsım*, s. 376; Kazvîni, *Âşarü'l-bilâd* (nşr. F. Wüstenfeld), Göttingen 1848, s. 340-342; Reşidüddin, *Câmi'ü't-tevârîh* (nşr. A. A. Alizâde), Bakü 1957, III, 147; Aşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 616, vr. 334^b-340^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 306-312; Münecimbâşi, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 172-177; Münüddîn-i Natanzî, *Müntehabü't-tevârîh* (nşr. Jean Aubin), Tahran 1336 hş., s. 72-73, 74, 79, 99, 168, 334, 363, 366; Adam Olearii, *Aussführliche Beschreibung der Kundbaren Reyse Nach Muscov und Persien...* Schlesswig, Gedruckt in der Fürstl. Druckerey, durc Johan Holwein 1663, s. 719-723; Samuel Gottlieb Gmelin, *Reise durc Russland zur untersuchung der drey natur Reiche, Dritter Theil. Reise durch nordliche Persien, in den Jahren 1770, 1771 bis im april 1772*, St. Petersburg 1774, s. 10-31, 38-41; I. N. Berezin, *Puteşestvie po Dagestanu i Zakavkaziyu*, Kazan 1850, Çast' II, s. 3-57; Alkadari Hasan Efendi, *Âsâr-ı Dagistan*, Bakü 1320/1902; E. İ. Kozubskiy, *İstoriya Goroda Derbenta*, Temir-han-Şura 1906, s. 468; E. A. Pahomov, *Peşleviyskie Nadpisi Derbenda*, Bakü 1929; a.mlf., *O Der bendskom Knjazestve XII-XIII v.v.*; N. B. Baklanov, *Arhitekturiye Pamjatniki Dagestana*, Vipusk I, Leningrad 1935; V. N. Leviatov, *Očerki polstorii Azerbaydjana v XVIII, Veke*, Bakü 1948, s. 176-180, 188-189; V. Minorok, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, Cambridge 1958; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri, 1578-1590*, İstanbul 1962, bk. İndeks; Gasi Abdullaev, *Azerbaydjan v XVII v. i Vzaimootsposenniya s Rossiei*, Bakü 1965, s. 78-80, 134-144, 196-205; Abbas Kulî Ağa Bâkihanov, *Gülîstân-ı İrem* (nşr. Abdülkerim Alizâde — Muhammed Aka Sultan — Muhammed Azerli), Bakü 1971; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 168; M. Fahrettin Kırczoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, bk. İndeks; A. A. Akopyan, *Albaniya-Alvank v Greko-Latinskii i Drevnearmiyanskiĭ İstoçnikahı*, Erevan 1987, s. 88, 121-122, 129, 131-132, 186, 212, 259, 273; W. Barthold, "Derbend", *IA*, III, 532-539; D. M. Dunlop, "Bâb al-Abwâb", *EI²* (İng.), I, 835-836; H. Carrère d'Encausse, "Derbend", *a.e.*, II, 206.

ALİYEV SALİH MUHAMMEDOĞLU

DERBİZÜBEYDE

(دربزیبده)

Küfe ile Mekke arasında tarihî kervan yolu.

İlk dönem Abbâsî halifeleri, özellikle Ebü'l-Abbas es-Seffâh (750-754), Muhammed el-Mehdî (775-785) ve Hârünürreşid (786-809) yolcularla hacıların faydalanmaları için yol hizmetlerine itina göstererek Küfe-Mekke güzergâhında dinlenme yerleri yaptırıp burulara su temin ettiler; yol boyunca kuyular açıldı, sarnıçlar yapıldı, işaret taşları dikildi, yangın gözetleme ve haberleşme kuleleri inşa edildi. Şam'dan sonra Bağdat'ın Abbâsîler'in başşehri olarak ortaya çıkması (766) üzerine bu yeni hilâfet merkeziliyle Mekke arasında ticarî, siyasî ve dinî ihtiyaçların zorladığı bir bağlantının kurulması mecburiyet haline geldi ve Mekke-Küfe yolu kuzeye doğru uzatılıp Bağdat'a bağlandı. Bu yolu kullanarak birçok defa hacca giden Halife Hârünürreşid ile kızı Zübeyde Hanım yollardaki hizmetleri geliştirmek istediler; özellikle Zübeyde Hanım çok gayret sarfetti, sarnıçlar, kuyular, dinlenme ve konaklama yerleri yaptırdı. Onun hacılar ve ticaret kervanları için yaptığı bu hizmetler sebebiyle bu yol halk arasında Derbizübeyde adıyla meşhur oldu, ayrıca üzerindeki bazı yerlere de Zübeydiye denildi.

Derbizübeyde Irak'ta Küfe'den başlayıp 190 km. sonra Necid bölgesinde Asâmin vadisinden Suudi Arabistan'a girer ve bazı eski kervan yollarını takip ederek Hicaz'a vardıkdan sonra Vâdiyân, Vâdisirhan, Nefûd, Vâdîbâtin, Vâdirum üzerinden ve Hicaz dağlarının eteklerinden Mekke'ye ulaşır. Küfe ile Mekke'yi birbirine bağlayan Derbizübeyde üzerinde on üçü Irak, seksen altısı Suudi Arabistan toprakları içinde kalan doksan dokuz konaklama merkezi bulunmaktadır. Bu merkezler arasındaki uzaklıklar arazinin topografik durumuna göre değişir. Derbizübeyde üzerindeki tarih ve arkeoloji bakımından en çok dikkat çeken konaklama merkezi, Medîne-i Münevver'e'nin yaklaşık 200 km. doğusunda bulunan Rebeze'dir. Buradaki sarnıçlarla kuyular ve binalar ilk dönem İslâm mimarisî açısından büyük önem taşımaktadır. Yapılan arkeolojik kazılarda ilk döneme ait çanak çömlek, sikkeler, çeşitli metal ve cam eşya, mücevherat, işleme-

li ağaç ve fildişi parçalar ve kitâbeler bulunmuş, bunlar Riyad'da Kral Suud Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Müzecilik Bölümü'ne bağlı müzede muhafaza altına alınmıştır. Yapılan ilmî tesbitler sonunda Derbizübeyde'nin su çıkması ihtimali büyük olan siğ toprakları takip ettiği görülmüştür. Bütün yol boyunca doksan kadar su sarnıcına rastlamak mümkündür; değişik hacim ve özellikte olan bu sarnıçların en büyüğü 50 m. çapındadır. Bugün kullanılmayan dinlenme merkezlerinde önceki dönemlere ait çeşitli kalıntılarla temeller görülmemekte ve yapıların, özellikle sarnıçların hacminden bir dinlenme merkezinin büyüklüğünü ve önem derecesini anlamak mümkün olmaktadır. Bu merkezlerde, en eskileri Vâdişâmiye ile Keşne'de bulunan 40 (660-61) ve 56 (675-76) tarihli bazı küfî kitâbelere de rastlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Harbî, *el-Menâsik ve emâkin turâkî'l-hâc ve me'âlimi'l-Cezire* (nşr. Hamed el-Câsir), Riyad-Beyrut 1969, s. 300, 312, 318, 343, tür.yer.; İbn Cübeyr, *er-Rihle* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1894, s. 205-206, 245; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 70; A. Musil, *The Northern Negd*, New York 1928, s. 230-231; a.mlf., *Northern Hegaz*, New York 1926, s. 190, 191, 192; Sa'd Abdülâzîz er-Râşid, *Darb Zubaydah: The Pilgrim Road from Kufa to Mecca*, Riyad 1980; a.mlf., *Al-Rabadhan: A portrait of Early Islamic Civilization Arabia*, Riyad 1986; James Knudstad, "The Darb Zubayda Project: 1396/1976, Preliminary Report on the First Phase", *Atlas*, I, Riyad 1397/1977, s. 41-68; Ahmad Husain Sharafaddin, "Some Islamic Inscriptions Discovered on the Darb Zubayda", *a.e.*, s. 69-70; Khalid al-Dayel — Salah al-Helwa, "Preliminary Report on the Second Phase of the Darb Zubayda Reconnaissance 1397/1977", *a.e.*, II (1398/1978), s. 51-64.

SA'D ABDÜLAZİZ ER-RÂŞİD

DERCİNİ

(الدرجيني)

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân et-Temicârî ed-Dercinî (ö. 670/1271-72 [?])

İbâzî fakihî, şair ve tarihçi.

600 (1204) yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Aslen Libya'nın Cebelinfüse bölgesindeki Temicâr'dan Cerîd civarındaki Kenûme'ye göç etmiş, İbâziyye mezhebine mensup münevver bir Berberî ailesindedir. Sudan'la Kuzey Afrika arasında ticaret yaparak hayatını kazanan büyük dedesi Ali b. İhlâf'ın, 575 (1179-80) yılında, Sudan'ın batısında bu-